

Puheviestinnän tutkimuksen nykytila ja tulevaisuus¹

Johdantoa

Amerikkalaisessa viestintäkirjallisuudessa näyttää olevan meneillään – ehkä pysyvä – viestinnän »vallitsevan paradigman» uudelleenarviointi. Yksi alan kattavimpia esityk-

¹ Tämä kirjoitus perustuu Prologoksen Puhe – Viestintä – Teknologia -seminaarissa Otaniemessä 26. 3. 1993 pidettyyn esitelmään. Kiitän FL Maija Gerlanderia ja FL Jukka-Pekka Puroa varteenotetuista kommentteista sekä eri- ja samanmielisyyden ilmaisuista.

siä on otsikoitu »Rethinking Communication» (Dervin ym. 1989). Kun kritiikkiä lukee tarkemmin, huomaa kuitenkin, että »uudelleenajattelu» on ehkä enemmän tiettyjen instituutioiden – tieteellisten seurojen, aikakauslehtien ja yliopistojen – vallitsevan tutkimuksen kritiikkiä kuin uusien viestinnän tutkimusparadigmojen etsimistä tai esittämistä. Sama pätee puheviestinnänkin arviointeihin (esim. Bochner – Eisenberg 1985, Cohen 1985, Berger 1991). Erityisesti näyttää kritisoidun sosiaalitieteistä ja kokeellisesta psykologiasta sellaisenaan siirrettyjä menetelmiä, yleisen teorian puutetta ja tutkimuksen fragmentoitumista.

Puhuttu viestintä on kuitenkin ilmiönä niin moniulotteinen, että sen ympärille ei ehkä kannata yrittääkään rakentaa teoreettisesti yhtenäistä ja itsenäistä tieteenhaaraa, koska se koostuu ilmiönä monista erilaisista kiinnostavista ja merkittävistä tutkimusalueista. Koetan seuraavassa osoittaa, että tämä näkökulma on sekä teoreettisesti perusteltu että käytännössä viisas.

Puheviestintä tieteenhaarana ja tutkimusalueena

Ajatus, että puheviestintä ei ole tieteenhaara vaan tutkimusalue, saattaa ensikuulemalta kuulostaa ajattelemattomalta ja akateemisesti lyhytnäköiseltä. Onhan viime aikoina akateemiseen maailmaan luotu joukko uusia tieteitä, jotka pyrkivät teoreettiseen ja metodiseen itsenäisyyteen. En kuitenkaan halua tarkastella puheviestintää vain akateemisen oppiaineen tai koulutusohjelman näkökulmasta vaan yleisemmin suhteellisen vakiintuneena tutkimusalueena, jonka keskeinen tutkimuskohde on sosiaalisesti merkittävät viestintämuodot ja -järjestelmät, joissa puhuminen ja esiintyminen ovat osana.

Tieteenhaaralle pitäisi voida määritellä keskeiset teoriat, metodit ja mallit. Puheviestintä voidaan ymmärtää myös alakäsitteeksi viestinnälle. Mahdollisia puhutun viestinnän teorioita voisivat olla keskinäisviestinnän teoriat: viestinnän syytä selit-

tävät teoriat kuten hyötykriteeriin perustuva vaihdannan teoria, viestinnän seurausta sellittävät teoriat kuten epävarmuuden vähentämisen teoria tai viestintää kuvaavat teoriat kuten esim. konstruktivistiset teoriat roolikonstruktioineen.

Jos määrittelisimme puheviestinnän näin viestintätieteen alueena, määrittelyn mielekkyys riippuisi siitä, miten puheviestintä suhteutetaan viestintäteorioihin. Puheviestinnän teoreettinen sitominen viestinnän yleisiin määrittelyihin ja teorioihin rajoittaisi mielestäni kuitenkin vaarallisesti tutkimusta ja teorianmuodostusta. Eri asia on, että käytännössä nimenomaan viestinnän teoriat ja metodit ovat keskeisiä puheviestinnässä. Tämän korostamiseksi anglosaksisessa maailmassa 1960-luvulla lisättiin oppiaineen vanhaan nimeen »speech» (Suomessa ehkä lähinnä »puheoppi») sana »communication».

Yleiset viestintäteoriat ovat kuitenkin puheviestinnän monien tyypillisten tutkimuskohteiden kannalta toisaalta liian yleisiä, koska puhutun viestinnän viestintäkonteksti asettaa aina viestinnän tavoitteet (ks. esim. Burgoon 1992), toisaalta teoriat kuvaavat vain kapeaa näkökulmaa puhuttuun viestintään. Keskinäisviestinnän mallitkin ovat joko Shannonin ja Weaverin informaation-siirtomallin sovelluksia tai jotakin viestinnän aspektia korostavia oivalluksia. Ne liittyvät teorioihin vain subjektiivisesti, tutkijan tulkinnan välityksellä: ne eivät esim. anna mahdollisuuksia kalkylointiin tai mallien verifiointia koskeviin hypoteeseihin (ks. esim. Puro 1992).

Esimerkkejä puheviestinnän omista teorioista ovat konstruktiot kommunikatiivisesta kompetenssista ja siihen perustuen esimerkiksi opettajan viestintätaidoista. Niiden varaan ei voi kuitenkaan rakentaa itsenäistä tieteenhaaraa. Kommunikatiivinen kompetenssi joudutaan suhteuttamaan sosiaalisiin ja lingvistisiin tietoihin ja taitoihin, psykologisiin prosesseihin sekä viestinnän tuloksellisuuteen kuten vaikutukseen poliittisessa viestinnässä, oppimiseen opettamisessa jne. Konstruktioissa on kysymys ilmiöstä, joka saa merkityksensä tietyssä

kontekstissa jonkin yleisemmän ominaisuuden tai taidon osana ja jollekin tavoitteelle alisteisena (vieraan kielen ja patologisen puheen »puhujakompetenssin» kritiikkiä ks. Leiwo 1992).

Opettajan viestintätaito onkin hyvä esimerkki kontekstuaalisesta, opetussisältöön ja oppimiseen, sidotusta taidosta. Opetuskeskusteluissa ja opetusteksteissä viestinnälliset keinot, esim. keskustelussa opettajan siirrot ja teksteissä oppilaan puhuttelu- ja lähestymiskeinot, on suhteuttava toisaalta opetettavaan asiaan, toisaalta oppimistavoiteisiin (opetussisällöistä ja opetuskeskustelusta ks. esim. Leiwo ym. 1987, opetussisällöistä ja opetusteksteistä Leiwo – Pöyhönen 1987). Ellei näin tehdä, opetuskeskustelun tutkimus ja opettajan viestinnän arviointi jäävät irrallisiksi. Irrallisista viestinnällisistä keinoista ja taidoista, esimerkiksi välittömyydestä (immediacy), taas voi tulla jopa painolasti opetukselle. Hyvä opettaja onkin yleensä myös tehokas viestijä mutta tehokas viestijä ei välttämättä ole hyvä opettaja. Irrottamalla opettajan kommunikatiiviset taidot sisällöstä ja oppimisesta vaarana on ns. fox-efekti, eli tapaus karismaattisesta näyttelijästä (»Dr. Fox»), joka piti lääketieteen ammattilaisille hölynpölyluentoja aiheesta, josta ei tiennyt yhtään mitään. Oppilaat olivat kuitenkin tyytyväisiä ja jotkut kokivat jopa oppineensa, eli kuten tekijät toteavat »student satisfaction may represent little more than the illusion of having learned» (Naftulin ym. 1973).

Samalla tavalla viestintäarkuus on määriteltävä suhteessa yleiseen arkuuteen tai ujouteen, opittuihin rooleihin ja sosiaalistumiseen tiettyihin kulttuureihin. Näin teoria- tasolla tässäkin viestinnän kuvaus on riippuvuussuhteessa esim. sosiaalipsykologisiin teorioihin. Teoreettinen riippuvuus on tietenkin eri asia kuin konstruktion hyödyllisyys, merkityksellisyys tai sovellettavuus eri tieteisiin. Esimerkiksi Sallisen (Sallinen-Kuparinen 1987) suomalainen viestintäarkuusmittari näyttää erottelevan myös piilo- ja avoänkyttäjät (Toivanen 1993). Änkytysteorian mukaan piiloänkytys osoit-

taa »puhepelkoa», ja viestintäarkuuden mittaamiselle on helppo löytää muitakin sovellusmahdollisuuksia esim. juuri puheterapiassa ja logopediassa.

Millaisia yleisiä teorioita sitten olisi tarjolla puhutulle viestinnälle? Pitääkö teorian kuvata jotenkin viestinnän prosesseja eli olla luonteeltaan psykologinen? Vai pitääkö sen kuvata viestien sosiaalisia tulkintoja ja viestinnän syitä ja vaikutuksia dyadissa, ryhmässä, joukossa ja olla luonteeltaan sosiaalipsykologinen? Vai pitääkö sen kuvata puhetta koodina ja keskusteluna kuten kielitieteessä ja keskusteluntutkimuksessa?

Mikään vaihtoehto ei yksinään kuulosta houkuttelevalta. Juuri sosiaalipsykologiasta ja kokeellisesta psykologiasta lainattuja teorioita ja menetelmiä viestinnän paradigma-kritiikkikin arvostelee. Liioin ei puheviestintä voi perustua klassiseen tai moderniin retoriikkaan tai lingvistiseen keskusteluntutkimukseen, vaikka puheviestinnässä korostetaankin aineen humanistisia juuria ja retorista traditiota. Retoriikka on yksi puheviestinnän tutkimusalue, joka amerikkalaisessa (puhe)viestinnän tutkimuksessa on laajentunut tutkimaan symbolista viestintää kuten nimeämistä ja leimaamista, vaikuttamista, perustelemista, uskottavuutta jne. yhteisöllisessä ja yhteiskunnallisessa viestinnässä.

Puheviestintä monitieteisenä tutkimusalueena

Puheviestinnän käsittämiseksi tutkimusalueeksi löytyykin tieteellisiä ja käytännöllisiä perusteita. Tutkimusalue on joustavasti suhteutettavissa muuhun viestintätutkimukseen, mutta myös kielitieteellisen keskusteluntutkimuksen teorioihin ja metodeihin. Tutkimusalue-ajattelu tekee myös mahdolliseksi eri alojen kiintoisimpien teorioiden ja metodien nopean ja joustavan hyödyntämisen.

Tällainen määrittely sopii hyvin myös puheviestintään ilmiönä. Puhutun viestinnän tutkimusalueella yhdistyvät viestintätieteelliset, psykologiset, sosiaalipsykologiset

Katsauksia

ja lingvistic-diskursiiviset näkökulmat. Tutkimusaluetta yhdistävä tekijä on tutkimuksen kohde, puhuttu viestintä keskinäis- tai joukkoviestinnän, organisaation tai interkulttuurallisen viestinnän kontekstissa, ei mikään rajattu näkökulma tai teoria.

Mitä humanistinen keskustelututkimus sitten voisi tarjota puheviestinnälle? Puheviestinnässä voi hyödyntää esim. keskustelututkimuksen keskustelun affekteja ja prosessointia osoittavien piirteiden kuvausmenetelmiä, kielipeli-ajatusta, lingvistisen pragmatiikan puheaktiteoriaa ja Gricen yhteistyön periaatetta siihen liittyvine keskustelu- ja kohteliaisuusmaksimeineen. Yhteistyön periaatteen viitekehysessä kieli ja puhuminen nähdään puhujan ja kuulijan välisenä pelinä, joka on mielekäs ainoastaan jos viestijät pyrkivät yhteistyöhön. Jopa ihmiselivät yhteistyöpyrkimyksen rikkomukset tulkitaan yhteistyön periaatteen pohjalta.

Puheaktiteorian idea taas on tarkastella puhetta toimintana, neljänä yhtäaikaisena puheaktina: tarkoituksen kuten väittämisen, kysymisen, käskemisen, julistamisen jne. esittämisenä, merkityssisällön esittämisenä, kuulijaan vaikuttamisena sekä itse sanomisena. Lingvistinen pragmatiikka on kuitenkin liian abstrakti ja käsitteellinen käytännön sovelluksiin. Se esittää enemmän kuvattavia ongelmia kuin metodisia ratkaisuja: mitä yhteistyö, sopiva ja relevantti informaatio tilanteessa ovat, miten kuulijan kasvot otetaan huomioon keskustelussa jne.

Kielipeliajattelu korostaa puhumista neuvotteluprosessina. Kielentutkimuksessa, samoin kuin puheviestinnässäkin, ymmärtämistä on kuitenkin yleensä tarkasteltu erilaisten informaationsiirtomallien näkökulmasta: puhuja koodaa sanomansa ja sanoma siirtyy viestintäkanavaa vastaanottajalle, joka ottaa sen vastaan ja dekodaa, tulkitsee. Eli puhuja viestii ja kuulija ymmärtää puhujan tarkoituksen. Informaationsiirtoajatus on kuitenkin kyseenalainen viestinnän ja puhutun viestinnän mallina. Esimerkiksi Sperberin ja Wilsonin (1982) ns. relevanssiteorian perusajatus on, että vaikka puhe ja siihen liittyvä nonverbaali viestintä ovat pääosin koodattua viestintää, koodatun

viestinnän mallit eivät ole tarpeeksi yleisiä viestintämalleja, koska viestinnässä on mukana myös koodaamatonta viestintää.

Olennaista viestinnässä on relevanssiteorian mukaan, että viestijä tekee vastaanottajalle ilmeiseksi tiettyjä oletuksia, jotka ovat enemmän tai vähemmän relevantteja vastaanottajan kognitiivisessa kontekstissa. Vastaanottaja sitten päättelee sopivimman tulkinnan kielen ja tilanteen perusteella, viestii tulkintansa tai se käy ilmi hänen käytöksestään, mistä taas toinen osapuoli päättelee ilmauksensa saaman tulkinnan. Ajattelu sopii hyvin yhteen skeemateorioiden kanssa, mutta samalla se korostaa sitä, että viestijöiden intentiot, puheen merkitys ja vaikutus eivät välttämättä riipu toisistaan eivätkä näy keskustelun kielellisessä koodauksessa. Näin ei voi olla myöskään yhtä kattavaa viestinnän kuvausmenetelmää tai teoriaa.

Todellisille puheakteille on ominaista horjuvuus ja epämääräisyys. Niissä jätetään neuvottelunvaraa, ja puheaktin tarkoitus ja merkitys syntyy tai neuvotellaan tilanteessa. Näin keskustelussa teoreettisesti kiinnostavaa eivät ole ilmausten merkitykset sinänsä vaan se, miten merkityksistä sovitaan ja miten keskustelijat kokevat neuvottelun onnistuneen. Tämä näkökulma korostuu myös ns. etnografisessa keskustelun- ja viestinnätutkimuksessa. Se lähtee ajatuksesta, että keskustelijat suhtautuvat toisiinsa ja toistensa viestintäakteihin ikään kuin he olisivat yksimielisiä (»as if they expressed a common sense», Philipsen 1989) tai että keskustelijat jakavat paremminkin tavan ilmaista asioita kuin ilmaisujen tulkintajärjestelmän (Carbaugh 1988). Lisäksi etnografinen tutkimus painottaa voimakkaasti ilmiöiden ja niiden merkityksellisyyden kulttuurisidonnaisuutta vastakohtana universaaleille tulkinnoille (ks. esim. Philipsen mts. 260).

Mutta myös puheviestinnän tutkimus voi tarjota keskustelututkimukselle uusia tärkeitä näkökulmia. Puhutussa viestinnässä puhujien intentiot ja keskustelun tulkinta ja merkityksellisyys osallistujille eivät ole suorassa suhteessa kielelliseen sanomaan.

Puheaktiteoriassa puheen vaikutus, perlokuutio, jää irrallisen maininnan varaan ja kielitieteellinen koodiin perustuva tutkimus ei kannaa keskustelutapahtumaa pitemmälle: puhujan tavoitteet ja keskustelun onnistuminen tiedon välityksen tai asenteiden muuttumisen kannalta jäävät kielitieteellisten keinojen saavuttamattomiin. Keskustelun tuloksellisuuden ja merkityksellisyyden selvittäminen vaatii nimenomaan puheviestinnän näkökulmaa ja käsitteitä sekä siinä käytettyjä nonlingvistisiä sosiaalitieteiden tutkimusmenetelmiä.

Puheviestintä tutkimusalueena: mitä siitä seuraa käytännössä

Esimerkkinä monitieteisestä puheviestinnän tutkimuksesta mainittakoon keskusteluanalyysin (*conversational analysis*) soveltaminen lääketieteellisessä kontekstissa hoitomyöntyvyyden tutkimisessa (esim. Frankel ja Beckman 1989). Olennaista tutkimuksessa on kahden tutkimusperinteen yhdistäminen: humanistisen (tai etnometodologisen) keskustelun kuvauksen ja viestintätieteellisen vaikutuksen tutkimuksen. Tutkimus myös osoittaa, kuinka vähän puhujien tavoitteista ja tulkinnoista näkyy itse keskustelusta: keskustelu asettuu mielekkäseen kontekstiinsa vasta haastatteluilla täydennettynä.

Tällainen tutkimus yhdistää viestintätapahtuman sen vaikutukseen ja seuraamuksiin. Puhetapahtuman koodipiirteiden ja niiden vaikutuksen yhdistämiseen ei ole olemassa yleistä teoriaa, vaan siihen tarvitaan monitieteistä tutkimusta. Tarkasteltaessa potilaiden käyttäytymismuuttujia viestintätutkimuksen menetelmien merkitys myös käy selväksi. Keskusteluja analysoimalla on mahdollista löytää signaaleja ongelmista, mutta vasta (puhe)viestinnän menetelmät tarjoavat keinot signaalien tulkitsemiseen ja avaimen esim. potilaiden käyttäytymismuuttujien kuten tyytyväisyyden ja ohjeiden noudattamisen tutkimukselle. – Toisaalta viime aikoina on myös noussut epäilyksiä liian yksioikoisesta lääkäri-potilas-

keskustelujen tarkastelusta keskustelu- ja keskinäisviestintätilanteina (Burgoon 1992). Mielekäs näkökulma potilas-lääkäriviestintään vaatiikin ilmeisesti vielä monenlaista kehittelyä ja monen eri tieteenalan panosta.

Otan toisen esimerkin. Vaalihaastattelujen diskurssianalyttisessä tutkimuksessa (Leiwo 1988) yritettiin selvittää, olisiko mahdollista tarkastella vaalitenttiä kielipelinä ja laatia sääntöjä, joiden avulla voisi päätellä, kuka vaalitentissä voittaa eri teemoista käydyt osapelit, haastattelija vai haastateltava. Puheviestinnässä taas Aino Sallinen (esim. Sallinen-Kuparinen 1987) on tutkinut kuulija-arvioiden avulla presidentin haastatteluja viestintätyyliin näkökulmasta ja poliitikkojen luotettavuusvaikutelman kehittymistä. On helppo nähdä, että diskurssianalyttinen ja viestinnällinen tutkimustraditio voidaan yhdistää tutkimalla kuulijoiden reagointia kielipelin eri vaiheissa. Kuulijoiden reagointia ja keskustelujen vaikutusta äänestäjien käyttäytymiseen ei voi kuvata keskustelututkimuksen menetelmin. Olennaisia ovat viestintätutkimuksen kysymyksenasettelu ja lähestymistavat, joilla keskustelu voidaan suhteuttaa puhujan luotettavuusvaikutelmaan ja sijoittaa osaksi vaalikampanjaa, imagonmuodostusta jne.

Esimerkit osoittavat, että suhteessa keskusteluanalyysiin puheviestinnän ongelmat ja lähestymistavat ovat monen yhteiskunnallisesti tärkeän näkökulman kannalta välttämättömiä ja ensisijaisia. Ajatus puheviestinnästä tutkimusalueena voisikin korostaa puheviestinnän merkitystä ja viestintätieteellistä identiteettiä myös muiden tieteenalojen ongelmia ratkottaessa ja esim. keskustelunkuvauksen käsitteiden sosiaalista merkitystä arvioitaessa.

Puheviestintä tulevaisuudessa

Millainen on sitten puheviestinnän tulevaisuus yllä hahmotellussa viitekehyksessä? Puheviestintä akateemisena oppinaineena kilpailee metodien ja tutkimuskohteidensa osalta esimerkiksi sosiaalipsykologian ja

Katsauksia

valtio-opin poliittisen vaikuttamisen tutkimuksen, erilaisten viestintätieteiden, markkinointi- ja mainostutkimuksen sekä kielitieteellisen keskustelututkimuksen kanssa. Tässä kilpailutilanteessa teoreettinen ja metodinen puhdasoppisuus on tulevaisuutta ajatellen liian rajaava ratkaisu. Parempi ratkaisu on mielestäni luoda monitieteinen tutkimusperinne tärkeillä puhutun viestinnän alueilla mutta silti säilyttää viestintätieteellinen perusidentiteetti. Näkökulma ei sulje pois omien teorioiden kehittelyä, päinvastoin korostaa niiden merkitystä.

Tällaisia yhteiskunnallisesti tärkeitä puhutun viestinnän alueita ovat esiintyminen, viestintä ja puhuminen esimerkiksi poliittisessa vaikuttamisessa, sähköisissä viestimissä ja opetuksessa, terveydenhuollon viestintä, parisuhdeviestintä, oikeussaliviestintä ja kuulustelukeskustelut, puheitaide, palveluviestintä jne. Integroinnilla keskustelututkimukseen saadaan puheviestinnälle näillä aloilla myös humanistisen tiedeyhteisön keskustelu- ja julkaisukanavat, mikä ainakin Suomen oloissa on tärkeä näkökohta. Kielitieteellinen keskustelututkimus ei olekaan puheviestinnälle pelkästään kilpailija vaan myös tuki. Siitä on hyötyä puheviestinnän tutkimuksessa, ja toisaalta puheviestinnän näkökulmalla on käyttöä humanistisessa keskustelututkimuksessa.

Aidoimmillaan puheviestinnän tutkimus, käytännössä ehkä juuri Prologos, voisi yhdistää puheviestinnän, valtio- ja yhteiskuntatieteellisen, sosiaalipsykologisen, psykologisen, kielitieteellisen ja miksei logopedisen ja lääketieteellisenkin koulutuksen saaneita tiedeyhteisöksi puhutun viestinnän tutkimuksen alueella. Puheviestintä yliopistoissa taas voisi olla monia tieteenalueita yhdistävä ja monenlaisia metodisia ratkaisuja tarjoava oppiaine. Näin emme vastakaan joutuisi pohdiskelemaan »vallitsevan paradigman» ongelmia tutkimuksessa. Yleisen teorian puute ja alojen erikoistuminen kontekstin ja tavoitteiden mukaan saattavatkin ainakin tässä historiallisessa vaiheessa vain olla hyödyksi puheviestinnälle ja lisätä sen merkitystä.

Puheviestinnässä voisivat viestintätietei-

den yhteiskunnallis-psykologinen ja kielen- tutkimuksen filosofis-humanistinen tutkimustraditio sulautua yhteiskunnallisesti merkittäväksi tutkimusalueeksi. Tässä kokonaisuudessa myös esiintymis- ja ryhmäviestintätaitojen opetus, puheitaide ja puhekulttuurimme tutkimus saisivat hedelmällisen kontekstin ja laajan elintilan.

MATTI LEIWO

LÄHTEET

- BERGER, CHARLES R. 1991: *Communication theories and other curious.* – *Communication Monographs* 58 s. 101–113.
- BOCHNER, ARTHUR P. – EISENBERG, ERIC M. 1985: *Legitimizing speech Communication: An Examination of Coherence and Cohesion in the Development of the Discipline.* – *Speech Communication in the 20th Century*, toim. Thomas W. Benson. Southern Illinois University Press.
- BURGOON, MICHAEL 1992: *Strangers in a strange land: The Ph.D. in the land of the Medical doctor.* – *Journal of Language and Social Psychology* 11, 1–2 s. 101–106.
- CARBAUGH, DONAL 1988: *Cultural Terms and Tensions in the Speech at a Television Station.* – *Western Journal of Communication* 52 s. 216–237.
- COHEN, HERMAN 1985: *The Development of Research in speech Communication: A Historical Perspective.* – *Speech Communication in the 20th Century*, toim. Thomas W. Benson. Southern Illinois University Press.
- DERVIN, BRENDA – GROSSBERG, LAWRENCE – O'KEEFE, BARBARA J. – WARTELLA, ELLEN (toim.) 1989: *Rethinking Communication* 1–2. Sage, Newbury Park.
- FRANKEL, R. M. – BECKMAN, H. B. 1989: *Conversation and Compliance with Treatment recommendations: An Application of Microinteractional Analysis in Medicine.* – *Rethinking Communication*, toim. Brenda Dervin, Lawrence Grossberg, Barbara J.

- O'Keefe ja Ellen Wartella. Sage, Newbury Park.
- LEIWO, MATTI 1988: Kuinka Koivisto vaikutti äänestäjät presidentin valitsijamiesvaalien vaalitentissä 1982? – *Politiikka* 2/1988 s. 116–124.
- 1992: Kielitieto ja vuorovaikutus puheterapiassa ja kielenopetuksessa. – *Finlance* XI, toim. Minna-Riitta Luukka – Arja Piirainen-Marsh, s. 56–73.
- LEIWO, MATTI – KUUSINEN, JORMA – NYKÄNEN, PÄIVI – PÖYHÖNEN, MINNA-RIITTA 1987: Kielellinen vuorovaikutus opetuksessa ja oppimisessa 1–3. Luokkakeskustelu ja sen kuvaus. KTL:n julkaisusarja A, Tutkimuksia 3–5. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.
- LEIWO, MATTI – PÖYHÖNEN, MINNA-RIITTA 1987: Opetustekstit ja oppimiskeskustelu. *Language and learning materials*, AFinLA Yearbook 1987. AFinLA Series 44 s. 189–200.
- NAFTULIN, DONALD H. – WARE, JOHN E. – DONNELLY, FRANK A. 1973: The Doctor Fox Lecture: A Paradigm of Educational Seduction. – *Journal of Medical Education*, 48, 630–635.
- PHILIPSEN, GERRY 1989: *An Ethnographic Approach to Communication Studies*. – *Rethinking Communication*, toim. Brenda Dervin, Lawrence Grossberg, Barbara J. O'Keefe ja Ellen Wartella. Sage, Newbury Park.
- PURO, JUKKA-PEKKA 1993: Interpersonaalisen viestinnän mallintaminen. Shannonista ja Weaveristä 1990-luvun mahdollisuuksiin. Puheviestinnän lissensiaatintyö, Jyväskylän yliopisto, viestintätieteiden laitos.
- SALLINEN-KUPARINEN, AINO 1987: Finnish Communication Reticence. Perceptions and self-reported behavior. *Studia Philologica Jyväskyläensia* 19. Jyväskylän yliopisto.
- 1987: Televisioesiintyminen, media-retoriikka ja poliittinen vaikuttaminen. – *Politiikka* 2/1987 s. 120–132.
- SPERBER, DAN – WILSON, DEIDRE 1982: *Relevance. Communication and Cognition*. Basil Blackwell. Oxford.
- TOIVANEN, PÄIVI 1993: Features of interiorized stuttering. – *Studies in Phonetics and Logopedics* 3, toim. Reijo Aulanko ja Matti Lehtihalmes.

Fonetiikan laitoksen julk. B4. Helsingin yliopisto.